

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 119 1998

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Claes Ahlund (recensioner)

Inlagans layout: Anders Svedin

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,

Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Samtliga insända uppsatser granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall lämnas först i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-14-6

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 1999

kalte ”realismens triumf etc. Men fundamentalt sett i forhold til den sentrale tesen i avhandlingen reiser sitater som disse spørsmålet om ideologi kan løsrives fra narrative strategier på grunnlag av hvorledes Lorentzon definerer eller faktisk ikke helt klart definerer ”africanization”?

Disse spørsmålene henger sammen med sentrale problemstillinger i samtidig og tidligere afrikansk litterær diskusjon der man for å sette det hele på spissen kan identifisere to posisjoner – en som betrakter litteraturen som et våpen, eller snarere en bevissthetsskaper for en endring av samfunn og kultur for sosial revolusjon, men ikke minst for å skape en ny bevissthet om sammenhengene i den afrikanske kultur ut fra et pan-afrikansk perspektiv. Denne posisjonen har på ulik vis hatt en rekke betydelige representanter innen afrikansk litteratur fra négritudebevegelsen med en klar kulturell innretning til Ngugi wa Thiong’o med en klar politisk profil.

Den andre posisjonen kan sies å betrakte litteraturen fra et mer kritisk og realistisk utgangspunkt der det er den kritiske skildringen av samfunnet enten i realistiske eller mer fantastiske former som er det vesentlige – eksempler på en slik holdning kan finnes hos forfattere som Chinua Achebe og Ben Okri. Jeg oppfatter den første posisjonen som til dels romantiserende, og jeg skulle gjerne sett at Lorentzon hadde problematisert mer rundt plasseringen av Armahs forfatterskap i forhold til framstillingen av den moderne afrikanske litteraturens historie, som i liten grad drøfter problemer rundt hva ”africanization” innebærer i en litteraturhistorisk sammenheng.

Oppsummerende er det likevel klart at Leif Lorentzons doktorgradsavhandling inneholder skarpsindige tolkninger av et sentralt afrikansk forfatterskap. Den viser en doktorand som har satt seg inn i og funnet fram til relevant bakgrunns litteratur og tidligere forskning, både når det gjelder det teoretiske grunnlag for avhandlingen, men ikke minst det som gjelder avhandlingens emne – afrikansk litteratur, der doktoranden må ha drevet et veritabelt detektivarbeid for å skaffe seg adgang til mye vanskelig tilgjengelig litteratur.

Helge Rønning

Per Stam, *Krapula. Henry Parland och romanprojektet Sönder* (Skrifter utgivna av litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet 35, Uppsala 1998). Almqvist & Wiksell International i distr. Även i Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland (612), Helsingfors 1998.

Henry Parland (1908–30) blev kortvarig; bland finlands-svenska modernister är han både sladdbarnet och den unge døde. Men hans minne varar. En grund för vården läggs omkring 1950, dock mer som *Geheimtip* eftersom

själva texterna först 1964–70 blev någorlunda åtkomliga. Inlyftningen i kanon kan följas i en studie av Betsey Robbins från 1985.

Parland var äldst i en mångsidigt begåvad brödraskara. Per Stams avhandling är tillägnad minnet av Henrys broder Oscar (d. 1997), psykiater, romanförfattare, essäist. Motiven för denna dedikation avtecknar sig starkt i boken: 60-talsutgivningen ombesörjdes av O.P., i generöst kommenterade volymer där biografiska varvades med uppgifter om läsefrukter och influenser, om källäge och textproblem.

Det är inte den akademiska litteraturforskningen som har förhjälpit Parland till hans position. Det som där har gjorts finns sorgfälligt förtecknat hos Stam, vars dissertation (410 ss) är den första ägnad Parland. Flera goda skäl till dess huvudtitel *Krapula* inleder arbetet. Fenomenet bakrus intar en anseelig plats hos Henry Parlands diktjag, bland dessa hans namne protagonisten i projektet *Sönder*; det var heller inte främmande för den reellt existerande Henry Parland. Redan i motiveringarna för titelvalet röjer sig en dubbelhet, antibiografism parad med biografika. Den motivering som anförs sist (s 16f), att ordet ’krapula’ är en akt av tillämpad främmandegöring, är språkgeografiskt en smula problematisk: i Finland är detta anrika ord, på svenska och finska, det snart sagt vanligaste uttrycket för baksmälla.

Ursprungligen skulle avhandlingen bara behandla *Sönder*, närläst (s 19), och dess tredje och längsta kapitel består i en detaljerad läsning av romanprojektet. Stam har gått djupt in i det manuskriptbestånd som under hans avhandlingsarbete befann sig hos O. P., som en något svårforcerad samling. (HPA, Henry Parland-arkivet, befinner sig numera hos Svenska litteratursällskapet i Finland, medutgivare av denna avhandling.)

Utöver läsningen av *Sönder* erbjuder kapitlet även ett förslag till textetablering. Det jämförande textstudiet har lett Stam till uppfattningen att ingen av de tre gestaltningar som materialet hittills har tryckts i är tillfredsställande. Den första, i samlingen *Återsken* (1932), söker tona ned möjligheterna till biografisk läsart. Denna gestaltning utförs kollektivt och en smula halvt och halvheten i förening med Rabbe Enckells förord motverkar själva syftet: snarare knäsätts nu en läsning av texten som nyckelroman. Den andra gestaltningen, av Oscar Parland (1966), disponerar materialet på ett sätt som Stam noggrant går igenom och argumenterar mot. Den tredje är av ringa redaktionellt intresse (jfr dock s 209) fränsett att den är den första separatutgåvan.

Per Stams läsning av *Sönder* sägs bygga ”på några få, enkla idéer” (s 25). Den är antibiografisk. Det är ”mycket intressantare” att läsa boken som en roman, en metafiktivt konstruerad sådan, som hittills inte diskuterats ur strukturella aspekter eftersom man inte haft tillgång till manuskript och de byggnadsställningar som reses i

dessa. Ytterligare en huvudpunkt i Stams läsning är frågan hur *Sönder* berikas av att man uppmärksammar romanens både i motto och final utannonserade relation till Proust.

Dessvärre har läsaren passerat genom halva avhandlingen innan *Sönder*, undertiteln utlovade föremål, fokuseras. Förutom genrens obligatorier upptar kap. I liv och dikt före *Sönder* samt romanprojektets tillkomsthistoria. Kap. II, ”Den modernistiska dikten ur formalistisk synpunkt’ och andra essäer 1929–30”, vill huvudsakligen söka reda ut hur Parlands möte med formalismen sett ut. Frågan inställer sig om allt detta måste finnas med. Med fog anför Stam på talrika ställen Roman Jakobson, dock aldrig dennes elakhet från 1921 riktad mot litteraturhistoriker av den gamla skolan. Metodiskt, skriver Jakobson, förfar dessa som polisen som när han fått order att häkta en viss person arresterar allt och alla som befinner sig i dennas våning och alla förbipasserande likaså, bara för att vara på den säkra sidan.

Stam bådär upp långt fler vittnen än en närläsning har behov av. Underrubrikens ’och’ binder Parland vid omvärlden med en energi som är alltför stor för en primärt textanalytisk avhandling. Det händer också att band löses. Ett exempel är utredningen av det inflytande morbrodern och filosofiprofessorn Vilhelm Sesemann i tal och skrift utövat på Parland; hela denna långa utredning (s 146–160), som egentligast handlar om hur Parland mötte formalismen, får slutas i brist på belägg. Här om är två ting att säga.

Dels att det i allmänhet är bra att spänna ögonen i förgivettaganden, och att det i synnerhet borde vara bra att göra det i ett arbete som i mycket handlar om *ostranenie* och avautomatisering. Här liksom i det mesta som skrivits om Parland är text av O.P. källa för påståenden som har kolporterats obesedda (bl a av undertecknad); att mötet med formalismen arrangerats av Sesemann är ett sådant konstaterande, jfr s 146n86. Stams avhandling är snart sagt den första parlandstudie som inte bara traderar O.P. som av släktskapen säkrat sanningsvittne utan även visar respekt för dennes editoriska och essäistiska insatser genom att omsorgsfullt granska grunden för hans utsagor. Också bland förment säkerställda parlandska läsefrukter ss Fitzgerald, Gide, Proust, rysk samtidsdikt röjer Stam upp, med goda argument (s 108f).

Det andra som här kan sägas är att dessa rön bara har ett medelbart intresse för romanprojektet *Sönder* och att en mer koncis presentation hade varit att föredra. Alla O.P.:s eftersägare i alla småtexter behöver inte upprepat exponeras; t ex nämnda notinnehåll fanns redan s 20n16.

Hjälten i Parlands essä om den modernistiska dikten ur formalistisk synpunkt är Viktor Sklovskij. Stam lägger ned mycken möda på att visa att det av Sklovskij

som man kan belägga att Parland läst inte, vilket allmänt antagits, är essän ”Konsten som grepp” utan en liten bok om litteratur och film från 1923. Argumentationen (s 128ff) är utmärkt. I antaget fall, visar det sig, uppstår ett problem som har att göra med den poetiska bildens överhöghet, vilken Parland men alls inte Sklovskij erkänner. Dessutom saknas där den i Parlands essä senterade och citerade maximen, ”Vi måste vända på begreppet som på en vedklabb i ugnen.” Stam återger den flerfaldigt och upphöjer den senare (s 192) till parlandsk princip. Men den finns alltså inte där man trott den finnas.

Klabben är en förträfflig bild, nästan överhög. Som en bild av brytning med vaneseendet är den betjänt av att beses oautomatiserat. Det är fullt möjligt att Parlands försvenskning är en förminskning, att vi snarare än späntved bör tänka oss en stockvedsbrasa. En sak är att varsebli något i en ny semantisk räcka, som i, låt säga, det hastiga uppflammandet i en rabbeencckellsk ’tändsticksdikt’. En annan är att göra varseblivningen, den nya syrsättningen, utdragen, långvarig, dvs att länge förhindra automatiseringen. Ett kardinal exempel på den senare tekniken är Parlands text ”Autobussen”, av O.P. kallad kåseri men kanoniserad i *Svenska prosadikter* 1984. Den är en mönstergillt hindrad, utdragen perceptionsakt och den är skriven före Parlands tid i Kaunas, den är en vedklabb han förstått att vända på redan innan han började flamma för formalismen. Om Parland redan då han gjorde ”Autobussen”, våren 1929, kände till främmandegörandets finesser kanske formalismen inte var behövlig, annat än som essästoff.

Vanskligheten i att binda hans verk vid formalismen är en huvudpunkt i Stams långa formalismkapitel. Och vare sig det handlar om pinne, klabb eller stock relativevar han nyktert det absoluta som Parland tyckte sig se i formalismen: vad Parland inte såg var att i konstens dialektik mellan nytt seende och vaneseende är modernismen ett stadium, inte ett unikum. Stam ser detta ickeseende röja sig i tron på bildens överhöghet.

Det finns en intressant grundskillnad mellan Parlands formalismartikeltext och mentorn Björlings läsning därav: Parland skriver om kritik och Björling läser det som om det handlade om dikt. Som bekant var formalismen båda; futurismens spjutspets vid denna tid var praktisk-teoretisk. På s 187n195 anför Stam en ”(till synes kryptisk)” parlandsk anteckning i HPA om skillnaden mellan skriva och beskriva. Men varur uppstår konflikten, eller begreppsförvirringen, mellan Parland och Björling? Min tro är att den senare här hörde dåligt, råkade ut för en haroldbloomsk *misprision* utlöst av Parlands vidpass trettiofaldiga bruk av pronomenet vi/vår/oss i artikeln. Där Parland med sitt viande avser ett hem i tiden, som han som på många sätt utanförstående trängtrade till, där avlyssnar Björling hans deiktika fel,

dvs lokalt: han hör Parland binda upp (den finlands-svenska) modernismen vid en front där man drar onödigt många hugg på sig, och ber honom tänka taktiskt.

Men *Sönder* är alltså det romanprojekt avhandlingens säger sig fokusera; läsningen därav börjar halvvägs in i boken. Meningen med att undersöka författarens liv, idévärld och estetik har varit att sedan kunna närläsa romanen (s 19); denna läsning är samtidigt en konstruktion av romanen, som för Stam är, med Barthes, skrivbar (s 22). Ett problem här är att man, om man som Stam vill etablera en god text, måste besluta sig för om texten i någon mening var färdigskriven och fr a bör disponeras, monteras rätt, eller om man bör räkna med luckor.

Ett skäl till att *Sönder* skrevs var att den i en roman-tävling skulle inbringa storkovan. Tävlingsstiden gick ut först i 2 1930, månader efter Parlands död. I oktober 1930 skriver han till fadern att det litterära nu uppskjutes för en tid, han ämnar ägna sig åt affärskarriär (s 90f). Huruvida han beskriver sina faktiska prioriteter eller bara vill lugna en provad fader blir inte klart. Enligt tävlingsreglerna skulle insänt romanmanus motsvara 250 trycksidor; tryck av *Sönder* har uppgått till ca hälften av detta.

Vare härmed inte sagt – Stam gör det inte – att romanprojektet både var och förblev ett tävlingsobjekt för Parland. Han hakade på det vid tjuogoett års ålder och han omgav det ständigt med andra uppslag (se s 116). Snarare kunde man invända att romanen stönar under tyngden av Stams granskning. Det är ingen god akademisk invändning ty förvisso har den gängse dissertationsen redan av genreskäl ett kyligt grepp om sitt föremål. Men just i denna avhandling innebär det att en roman som har sin status av *minor classic* i kraft av det där står om särig ungdoms bråda djup och vilsna trötthet och andra imponerabilitier blir behandlad som alltigenom ponderabel, som ett tekniskt problem. Mer avsides hamnar frågan om vad tekniken används till.

Den tekniska genomgången är energiskt utförd, med imponerande materialbehärskning. Stundom är den fixerad vid detalj också där Stam med ett högre ställt sikte hade fått mer utsagt även om detaljen. Vad han vill göra är att urskilja och försvara en roman – ur-*Sönder* – mot den normalisering texten utsatts för (s 211; ev också av författaren själv, s 214). De facto har normalisering pågått under den långa perioden 1930–1987, från den första kollegiala manuskriptkritiken till senaste utgåva, i Författarförlagets Pilotserie.

I kap. III hade Stam jämlikt sina egna premisser gjort gott i att lämna biografika därhän. Ändå sipprar de in i resonemanget, t ex i en reflexion om Parlands naturintresse (s 255). Hela avhandlingen har liksom Jakobsons polis svårt att inte plocka på sig allt som vandrar på vägen mellan liv och dikt. En smula bisarr är en figural

exkurs (s 91) om hur berättelsen om den kvinnliga huvudpersonens död föregriper en berättelse om författarens. (Å andra sidan: visst har liv indicier att erbjuda. Stam anställer s 26 vida reflexioner kring Amy, den kvinnliga huvudpersonens namn; han kunde ha styrkt sig i ett brev från Björling 3.8.29 i HPA om en viss M:y, vilket är en fonetiskt genomskinlig kontraktion av en parlandsk femme fatale, Megy; jfr t ex s 213.) Medges bör att dessa spår av liv i huvudsak relegerats till fotnoter.

Läsningen av *Sönder* visar ”hur *Sönder* är gjord”, för att tala formalistiskt. Stam för romanen i kontakt med andra modernistiska metoduppslag och diskuterar var för sig ett uppbåd av aspekter på dess faktur (ss främmandegöring, nysaklighet, proustska kopplingar, narrativ skiktning, mimesis och diegesis, upprepning). Riktigt sammanförda eller konfronterade med varandra blir de inte och det är kanske därför frågan om romanens appell blir obesvarad, eller snarare inte ställd.

Den är ju inte heller förestavad i Stams projekt. Men den kunde artikulera sig exempelvis i hur något som blir med krapulantisk idoghet omtaget i *Sönder*, nämligen termer för trötthet och tristess (med ett trettiotal förekomster) spelas ut mot avautomatisering, väckning. Nysaklig objektivism, kyla, kontrasteras med sentimentalitet, med av Parland uppskattade michaelarlendrag (jfr s 109ff). Det finns en värme i den solitära förfrusenheten hos bokens ungdomar (s 246, 329) som, för att åter tala med Barthes, är mycket skrivbar och hjälper den att bli läst.

Till sist några iakttagelser om språket, som nästan alltid när det gäller finlandssvenska modernister bör bli iakttaget: det talas och skrivs i gränsland. Parland var väl värst av dem alla. Han började i en svenskspråkig skola i Finland i fjortonårsåldern, familjens vardagsspråk var tyska, fadern talade också ryska och engelska. Under Kaunastiden, tiden för *Sönder*, blev det mest tyska och engelska. Svenska synes han ha talat med baltisk-tysk brytning, tyska med svag rysk dito (s 50, 96). Stam citerar ett björlingbrev om ”din underliga förmåga att vara överallt ober om språkgränsen.”

Därför förvånar den ganska långa paraden av dålig tysk parlandtext hos Stam. Den skyldige visar sig dessvärre vara inte Parland utan hans återgivare Stam. En kontroll mot text i HPA (se t ex s 105, 109f, 184) pekar på åtskilligt slarv, kanske mest klandervärt där Parland blir felaktigt korrigerad (s 184). Problem med handstilen kan inte anföras som försvar: Parlands är, som bokens pikturala omslag ger vid handen, klanderfri. Knepigare handstil höll sig Parlands sista väninna med. Av henne ges ett långt brevcitat (HPA) på en franska som måhända var något idiosynkratisk men inte så urbota som i Stams återgivning (s 92f).

I forskningen i svenskspråkig modernism fyller Per

Stam med sin avhandling en lucka som länge varit kännbar. Med stor energi tar han sig an projektet *Sönder* och granskar det ur en räckta fruktbara vinklar. Hans skarpögt utförda manuskriptknådning har också fört fram till ett eget förslag till editorisk gestaltning som synes mig ha stöd i texten. Utöver detta borrar han ut och fyller i många mindre kaviteter som ingen förstått att känna ilningar i. Han undersöker förgivettaganden, korrigerar och modifierar. Allt som beses är inte centralt för det angivna ämnet. Men i o m att det gjorts är Parland nu inte bara vederbörligen akademiskt introducerad utan även, efter kritisk genomlysning av legendariet, väl preparerad för fortsatt saklig akademisk granskning.

Clas Zilliacus

Christina Gullin, *Översättarens röst. En studie i den skönlitterära översättarens roll med utgångspunkt i översättningar av Else Lundgren och Caj Lundgren*. Lund University Press, Lund 1998.

Avhandlingen består av 5 kapitel (om jag utesluter anslutna inledande och avslutande kommentarer, bibliografi, appendix och index). De två första rör teori och metod, det femte kritik av översättningar och de två mellanliggande analyser av sammanlagt sex romanöversättningar till svenska av Else Lundgren (2) och Caj Lundgren (4).

I det inledande avsnittet presenterar Gullin en rad synpunkter kring översättandets problematik, kring själva rekonstruktionen av en 'ny' text, som en av hennes sagesmän (de är oftast män) förliknar vid konststycket att återföra en lök till dess ursprungliga position efter att den söderdelats. Det skulle betyda att helheten aldrig är samman av dess delar. I det här avsnittet förklarar också Gullin det primära syftet med sin avhandling: att uppmärksamma översättarens komplexa roll i det kulturella skapandet. Undersökningen omfattar således sex engelskspråkiga romaner koncipierade och översatta mellan 1980 och 1990.

Kapitel 1 inleds med en genomgång av den svenska forskningen på området. Verksamheten motsvarar knappast den oerhörda mängd litteratur som översätts, men inrymmer dock ett antal vetenskapliga arbeten kring översättare och översättning. Gullin nämner arbeten av Lars Wollin, Stina Hansson, Greta Hjelm-Milczyn, Mats Rehn, Mats Larson, Hans Lindquist och Dorothea Hygrell och flera. Den andra delen av kapitlet diskuterar översättning i ett historiskt perspektiv. George Steiners *After Babel: Aspects of Language and Translation* och Susan Bassnetts *Translation Studies* utgör Gullins främsta referenser. Tidigt i västerländsk historia frågade man sig skall översättning vara trogen eller otrogen; uttrycken 'traduttori traditori' och 'la Belle infidèle'

speglar de här synvinklarna. Renässansen var, som Gullin påpekar, en synnerligen livlig tid vad gäller översättning, likaså romantiken, fast då med andra utgångspunkter. Den historiska översikten illustrerar några av de mest kända personerna som på ett eller annat sätt både uttalat sig om översättning eller arbetat på området: John Dryden, Alexander Fraser Tytler, Goethe, Shelley. Diskussionen om översättning skall vara fri eller ofri går som en röd tråd genom historien, fast de två hållpunkterna har getts olika innehåll och uppdrag. Som Gullin poängterar har översättarens normativa, politiska och kolonialiserande roll ökat det senaste århundradet, i takt med världens fragmentisering och medieringen. Översättaren har blivit synligare, men ändå inte uppmärksammas av akademien. Det vilar något försmädligt generande över tolkarbetet ännu idag.

Det andra kapitlet är närmare 40 sidor tät text. Kapitlet är uppdelat i tre större enheter: det inleds med en definition av begreppet 'Translation Studies' och åtföljs av utredningar som förankrar disciplinen i strukturalistiska och poststrukturalistiska värdeegenskaper, där de centrala begreppen är polysystemteori och normsystem; det andra granskar utförligt översättarens medierande och skapande funktion, dennes förmåga och rättighet att osynliggöra sig, repektive ta för sig i denna process; och i det tredje avsnittet beskriver Gullin sina metodiska utgångspunkter, som kort kan beskrivas som komparativa.

I det tredje kapitlet introducerar och analyserar Gullin Else Lundgren som översättare. Hon beskriver hennes utbildningsväg och de egenskaper som kan sägas karaktärisera hennes speciella stil. Else Lundgren, förklarar Gullin, är träcklerskan eller väverskan, självständig, lyhörd och besitter en stor fascination för språket (snarare än för litteraturen). Bland de författare hon översatt återfinns: Virginia Woolf, Beryl Bainbridge, Margaret Drabble, William Golding, Anita Desai, Nadine Gordimer, och Sue Townsend. Gullin recenserar även uttalanden av svenska kritiker kring Lundgrens arbeten.

I sin granskning av översättningen av Gordimers *July's People*, synar hon detaljerat och ingående förändringarna eller transformationerna på i första hand det språkliga och stilistiska mikroplanet. Hon noterar att partiella satsförkortningar återges av Lundgren med aktiva verbkonstruktioner, att förkortande satser i originalet blir fullständiga meningar som därvid lyfter fram verbhandligen mera osv. Lundgren 'förtydligar' (ett mångtydigt begrepp) ofta Gordimer och lägger till en dimension i tolkningslagret. Gordimers 'poetiska' prosa blir mera prosaisk, förklarar Gullin. Gullin skriver 'sympatiskt' om Lundgren och förklarar att dennas övergripande målsättning är att åstadkomma en text som den svenske läsaren kan 'förstå.' Men detta sker ofta, medger även Gullin, på bekostnad av originalets komplexitet.